

ДИДАКТИЧНІ ІДЕЇ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

РОМАНА МИХАЙЛИШИН

Іван Огієнко залишив помітний слід у розвитку педагогічної науки. Він відповів на ряд найважливіших і у наш час питань: якою повинна бути система навчання та виховання у національній школі, якими шляхами і засобами втілювати її в життя, як досягти високої результативності на уроках тощо.

Учений доводив, що в навчально – виховному процесі мають формуватися насамперед національна свідомість і самосвідомість, світогляд, патріотизм, повага до споконвічних традицій свого народу, глибока духовність особистості.

Його погляди на вироблення стабільної політики в галузі народної освіти, піднесення ролі української національної школи в житті суспільства вагомі і сьогодні.

Працям І.Огієнка притаманні доступність викладу думок, висока громадянськість, обґрунтованість. У його підручниках, наукових дослідженнях відображені глибокий гуманізм, патріотизм, любов до України.

Педагогічна діяльність І.Огієнка є складовою частиною його просвітницької справи. Широке поле інтересів педагога охопило проблеми гуманізації навчально-виховного процесу початкових і середніх шкіл, дерусифікації навчальних закладів, поширення української мови і правопису, формування національно свідомих кадрів учителів.

Дослідники творчості Івана Огієнка одностайно вказують, що він був педагогом універсального плану, зробивши зокрема, суттєвий вклад у теорію виховання, де відводить позачергове значення родині, мові, церкві, історії, культурі. Серед зазначених чинників найважливіше місце відіграє *мова*, особливо у вихованні дітей, оскільки вона є унікальним інструментом пізнання навколишнього світу. « Мова, - писав І.Огієнко, - це наша національна ознака, в мові наша культура, сутність нашої свідомості...! Саме тому велику увагу він приділяв вивченню рідної мови змалечку в родині, вважаючи обов'язком

кожного патріота розмовляти в сім'ї лише рідною, що буде охороняти її честь, формувати переконання, що материнська мова – сила культури, а відтак – сила народу. І.Огієнко залишив після себе значний доробок праць, присвячених мовним проблемам.

Іван Огієнко був одним із фундаторів національної системи освіти і виховання в роки історичних змагань українців за свою незалежність на початку ХХ століття.

Безпосередня участь професора у виробленні нового статуту для вузів, праця на теренах українознавства та поширення власних напрацювань шляхом написання низки підручників, посібників для освітніх установ свідчать про становлення поглядів ученого-педагога на систему освіти в Україні, бажання піднести її до найвищого рівня.

Багатогранність обдарування, широка ерудиція, глибокі знання з українознавства, дитячої психології допомогли І.Огієнкові зробити помітний внесок у розв'язання *дидактичних проблем*. Він усвідомлював, що освіта передбачає глибоке пізнання підростаючим поколінням насамперед культурно-історичного досвіду рідного народу, включає в себе навчання та виховання і що, приступаючи до навчання дитини, потрібно мати на увазі її постійний *природний розвиток*.

Іван Огієнко вважав, що й дидактика як наука, і процес навчання можуть успішно розвиватися в умовах національної системи освіти, школи зокрема. Аналіз історико - педагогічних матеріалів, архівних даних свідчить, що він зробив значний внесок у становлення і розвиток української національної школи. Під керівництвом І.Огієнка було завершено створення проекту єдиної школи України. На його думку, українська школа має оптимально враховувати вітчизняні і зарубіжні традиції навчання й виховання молоді.

Аналізуючи історико - педагогічні і теоретико-педагогічні праці, підручники І.Огієнка «Українська граматики», «Рідне писання», «Український правопис та основи літературної мови», посібники і таблиці, а також передмови до них, можемо сказати про огієнківське бачення змісту освіти в українській школі. Вчений вважав, що пріоритет у системі шкільної навчальної діяльності повинен

мати *національний компонент*. У завдання, які виконують діти на уроках чи дома, бажано включати матеріали про Україну, її природні багатства і національних героїв, уривки з творів вітчизняних авторів. Учні мають пізнати національну свідомість і самосвідомість, духовність. Вивчення всіх галузей культури, вважав І.Огієнко, має бути спрямоване на засвоєння дітьми національного характеру, світогляду, які формувалися у нашого народу протягом віків. Це відповідає потребам кожної дитини, оскільки одночасно з нагромадженням знань, формуванням умінь ТА навичок розвивається любов до Батьківщини і бажання застосувати в процесі навчання *досвід* для забезпечення в майбутньому потреб не тільки власних, а й загальнонародних.

Складовими змісту освіти І.Огієнко вважав *поєднання теоретичних і практичних компонентів*, глибоку інформацію про національну історію, культуру, традиції.

Зміст освіти, його засвоєння в процесі навчальної діяльності мають бути спрямовані на естетичний розвиток, формування етичних цінностей, утвердження здорового способу життя з раннього віку.

Іван Огієнко відстоював дотримання в педагогічній діяльності *дидактичних принципів наочності, науковості, систематичності, послідовності, доступності, міцності знань, індивідуального підходу до учнів*. Він продовжив справу, розпочату Я.Коменським, Г.Песталоцці, А.Дістервергом, К.Ушинським, С.Русовою в плані пошуку шляхів найефективнішого застосування згаданих принципів.

І.Огієнко поділяв думки названих педагогів про мислення дітей звуками, відчуттями, кольорами. Учений розумів навчання не як звичайне нав'язування педагогом знань учням, а як процес, залежний від умов і стану внутрішнього світу дитини, її досвіду, розумових потреб. Навчання він розумів як цілеспрямовану і організовану пізнавальну, творчу діяльність, пов'язану з засвоєнням необхідних знань, умінь. Педагог враховував важливість використання різноманітної *наочності* для стимулювання, забезпечення безпосередньої участі органів чуття учнів у сприйнятті навчального матеріалу. У наочності він вбачав умову, необхідну для отримання нової інформації,

повноцінних знань, оскільки вона служить матеріалом для емоційного засвоєння, повторення, систематизації, забезпечення міцності знань. У його підручниках багато ілюстрацій, схем, таблиць, по завданнях до яких можна робити висновки про специфіку використання унаочнення на різних етапах уроку.

Чільне місце у працях І.Огієнка належить принципу *науковості* навчання, від реалізації якого залежить достовірність, глибина знань, перехід їх у погляди, переконання, ідеали, інші якості особистості. Застосування принципу науковості І.Огієнко часто практикував при вивченні учнями нового матеріалу. Педагог нерідко пояснював мовні явища з наукової точки зору, враховуючи загальну підготовленість учнів класу. Він намагався пояснювати учням, спираючись на реально існуючі і доведені наукою факти. У вступі до «Українського правопису і основ літературної мови» І.Огієнко стверджує, що правила в підручнику складені за академічним правописом.

З точки зору Івана Огієнка *систематичність* навчання гарантує засвоєння знань у певній логічній послідовності. При систематичному викладі нового матеріалу в учнів з'являється потяг до навчання, бажання постійного їх поглиблення. У названих вище підручниках, створених І.Огієнком, теми уроків подані в певній системі. Так, наприклад, відмінювання іменників, вивчення прислівників — після вивчення тих частин мови і їх форм, від яких утворюються прислівники; вивчення правопису ненаголошених голосних в корені після усвідомлення поділу слів на морфеми і т.п.

Педагог дотримувався принципу *послідовності* в подачі матеріалу, вважаючи необхідним підтримувати зв'язок попереднього з наступним. Він постійно давав завдання «тільки для повторення». Послідовність засвоєння матеріалу сприяє глибшому його засвоєнню, встановленню логічних зв'язків між його частинами.

Принцип *свідомості* засвоєння матеріалу І.Огієнко сформулював у «Рідному слові. Підручнику для школи і самонавчання»: «Кожну лекцію вести так, щоб висновок приходив сам собою». Реалізація цього принципу знайшла відтворення в завданнях для повторення і самоконтролю. Завдяки свідомому

засвоєнню знань учні глибоко пізнають закономірності розвитку світу, природи, людини.

Педагог будував пояснення так, щоб матеріал його був доступним школярам. При цьому вправи кожного окремого підручника І.Огієнка розраховані на певні вікові групи учнів.

Принцип *доступності* навчання був одним із тих, яким І.Огієнко надавав перевагу в процесі педагогічної діяльності. Він був глибоко переконаний у тому, що доступність навчання створює необхідні психолого-педагогічні умови для хорошого, піднесеного настрою учнів, стимулює глибше мислення, успішний пізнавальний пошук. Дотримання цього принципу вимагає глибокого індивідуального підходу, урізноманітнення, диференціації завдань для кожного учня.

Міцність знань забезпечується глибоким розумінням нового матеріалу, яскравістю вражень, одержаних учнями при його поясненні, системою повторення, правильною організацією уроків, сукупністю самостійних робіт і завдань, які виконує школяр у класі і вдома. І.Огієнко дбав про міцне засвоєння знань своїми учнями шляхом вдало продуманої організації уроків та розуміння навчального матеріалу, а також у вдалих, цікавих підручниках. Принцип *міцності знань* частково відображений ученим у поясненні: «Форма викладу скрізь така, що легко подається й для шкільного заучування».

Завдання, які ставив І.Огієнко перед учнями на уроках, свідчать про здійснення ним індивідуального підходу до засвоєння знань. У першій частині «Української граматики» є «Звернення до вчителя», в якому педагог, спираючись на власний досвід, радить в кінці кожного уроку давати посильні завдання тим дітям, які «не можуть одразу запам'ятати». Це підтверджує той факт, що І.Огієнко прагнув завжди реалізовувати принцип *індивідуального* підходу до засвоєння учнями знань.

Він приблизно так розподіляв матеріали кожної теми, щоб були вправи з посиленою і частково посиленою складністю. При реалізації індивідуалізації навчання педагог наголошував на вивченні особистості учня: його спостережливості, пам'яті, кмітливості, працездатності, волі.

Виходячи з оцінок І.Огієнком навчального процесу, можна виокремити *дидактичні правила*, які він обґрунтував під час роботи в системі освіти: йти від простого до складного, від відомого до невідомого так, щоб «висновок приходив сам собою». Висновки вчителя та учнів мають бути ґрунтом для дальшого повторення; вчити, спираючись на попередній досвід дітей; завдання для самостійної роботи «проробляються більш у школі, менш вдома»; складні завдання розв'язувати «гуртом у школі»; впливати в процесі навчання на різні органи відчуття учнів.

Як свідчать вищезгадані праці, І.Огієнко цінував такі методи навчання, як бесіду, розповідь, пояснення, вправи, роботу з книгою, використання наочних посібників, дискусію, проблемний виклад знань та ін.

На відміну від розповіді, пояснення учителя, *бесіда* розрахована на участь у ній педагога і учня. Вона будується на основі питань-відповідей, визначених метою уроку. У «Рідному писанні» І.Огієнка знаходимо питання до бесід на теми: «Як живе мова», «Грамматика і правопис», «Мова ділиться на говірки» та інші. До кожної бесіди розроблені групи питань, які сприяють пробудженню розумової активності дітей. Під час таких бесід виявляються різні сторони, ознаки, особливості досліджуваного на уроці явища, а потім формулюються висновки і правила, які необхідно вивчити і запам'ятати.

У своїй педагогічній практиці І.Огієнко застосовував *прямий діалог*. Це підтверджують вправи і завдання із «Рідного писання». Запитання до дітей подавалися в певній послідовності, щоб існував тісний зв'язок між частинами теми. Як кінцевий результат спілкування були висновки.

Розповідь як метод педагог застосовував при поясненні нового матеріалу й узагальненні знань з певної теми. «Спочатку я подаю той матеріал, на основі якого учитель веде урок».

Одним з найефективніших методів навчання він вважав *вправи з відповідним смисловим і науковим навантаженням*. Такі вправи і завдання до них були основою закріплення знань, вироблення умінь і навичок, а також розумових сил учнів. Підтримуючи ідею виховуючого навчання, на закріплення матеріалу він

пропонував дітям списувати рядки віршів, пісень, приказок, прислів'їв з підручника, а потім заучувати їх напам'ять.

Цінним методом у навчальному процесі є *робота з книгою*. Цей метод мав неабияке значення в педагогічній діяльності І.Огієнка. Набутий за роки роботи в освітніх установах досвід з «Рідним писанням», «Рідним словом» чи «Українською граматиною», учитель міг розраховувати на успішне засвоєння учнями матеріалу, оскільки завдання в цих книжках різноманітні й цікаві, з важливим пізнавально-виховним змістом.

Вчений був прекрасним методистом – практиком, який постійно намагався допомогти вчителю та учню знайти спільну мову у спілкуванні з книгою – найважливішим надбанням людства. В цьому плані заслуговують на увагу сьогоденних педагогів його методичні праці: «Тетрадь для літературного розбору и записывания прочитанных книг. Пособие для домашнего и классного чтения», «Тетрадь для записывания прочитанных книг», «Бог і світ. Читанка для молоді недільних шкіл та родин. Ч.1.» та ін. Тут вони можуть знайти корисні для себе правила виразного читання, рекомендації щодо читання книг молодшими школярами, способи аналізу літературних творів, ряд порад при підготовці уроків та виховних заходів.

В останньому із зазначених творів автор порушує проблеми морального життя у світі, звертається до молоді з проханням перечитати, запам'ятати і зрозуміти норми загальнолюдських цінностей – совість, любов до праці, пошана до старших, відданість Батьківщині.

Підготовлена І.Огієнком велика кількість таблиць свідчить про його ставлення до такого методу, як *використання наочних посібників* на уроці. Серед них «Наглядна таблиця українського правопису», «Наглядна таблиця милозвучності української мови», «Наглядна таблиця вивчення знаків розділових», «Наглядна таблиця для вивчення побічних речень».

І.Огієнко не міг залишити поза увагою методи і прийоми роботи, пов'язані з *аналізом мови*, оскільки його підручники були граматиною. Такі методи і прийоми навчання спрямовували учнів на виділення за певними ознаками граматичних форм, груп слів, орфограм тощо.

Цікавою є сама структура підручників, створених професором. Його книги мають насамперед вступну частину. «Складаючи свою граматику для народної школи, я перш над усе пильнував, аби дати таку книжку, щоб вона була більш для читання дітям та до практичної їм роботи по вивченню рідної мови, і щоб в ній дітям було якнайменше завчати» — зауважив він у вступі до «Української граматики» [4, с.3]. Після вступу у певній послідовності розміщені параграфи, які є темами відповідних занять. У кожному з параграфів міститься цікавий підбір матеріалів для забезпечення кращого усвідомлення учнями нового уроку. Для прикладу візьмемо підручник «Рідне писання». У ньому знаходимо вправи з віршами Т.Шевченка, Б.Грінченка, Л.Боровиковського, В.Самійленка. Для аналізу мовних явищ як уривки використані історичні матеріали, такі як «Святі брати Кирило і Мефодій», «Про Тараса Шевченка», «Про Івана Мазепу».

У підручниках, укладених професором, багато ілюстрацій. Вправи надруковані чітким шрифтом. Матеріал, розміщений з урахуванням вікових особливостей і поступового збільшення його об'єму та складності. Мова підручників доступна, виразна.

І.Огієнко, як свідчать тексти його підручників, вважав, що основними мотивами навчальної діяльності є *потреби дітей*. Для пробудження в них бажання вчитися він намагався підбирати матеріал до уроків, який стимулює процес розвитку мислення. І.Огієнко застосовував і рекомендував подавати тексти різноманітних фольклорних жанрів, особливо пісенних (колядок, щедрівок, веснянок). Після знайомства з ними діти виконували (так пропонувалось у підручниках) вправи, суть яких полягала в аналізі певного жанру народної творчості своєї місцевості.

У кінці деяких підручників подані молитви, які читаються перед навчанням і після нього.

У практичній діяльності педагога мала місце *диференціація* навчального процесу. І.Огієнко цінував співробітництво учня та учителя в процесі уроку, навчання взагалі. Учні зі слабкою пам'яттю, які невчасно робили висновки, тобто міцність знань яких була низькою, мали змогу засвоїти тему шляхом запам'ятовування висновків учителя, поданих у вигляді записів на дошці.

І.Огієнко постійно домагався, щоб діти більше встигали зробити в класі і якомога менше отримали завдань додому. Для забезпечення цієї вимоги потрібно було доступно надавати навчальну тему. Необхідним етапом кожного уроку *вчитель* вважав *виконання практичних вправ*. «Вкупі з навчанням основ нашого правопису, я навчаю передавати думки свої словом і на папері. Для цього я подаю малюнки і задачі складати маленькі оповіданнячка [5, с.3].

Обґрунтовував дотримання учителями *міжпредметних зв'язків*. Рідну мову, літературу пропонував вивчати в тісному зв'язку з історією народу, уроки образотворчого мистецтва з літературою, історією з природознавством.

Варте високої оцінки прагнення ученого ознайомити дітей на уроках з іменами і творами відомих мовознавців (Павла Житецького, Олександра Потебні, Костянтина Михальчука).

І.Огієнко відтворив у своїх підручниках власний педагогічний досвід, набутий за роки його праці в загальноосвітніх навчально-виховних закладах України.

Педагогічний досвід І.Огієнка має особливу вагу сьогодні, в час розбудови української держави, національної системи освіти. Його праці багаті на матеріал для сучасних уроків, занять, гуртків, курсів учителів. Погляди І.Огієнка на процес навчання починають у наш час активно досліджуватись.

Його особистий досвід цінний і тим, оскільки сконцентрував у собі гуманне ставлення і творчий підхід у роботі з учнями в умовах сучасної парадигми освіти.

Доробок Івана Огієнка має непересічне значення для розвитку України, для виховання її майбутніх поколінь. Титан думки, невтомний борець за українську культуру, науку, церкву, він своєю літературною і науково-педагогічною спадщиною збагатив духовну скарбницю рідного народу, якому вірою і правдою служив до останнього подиху.

-
1. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч. – метод. Посібник. Вид. 3-е, доп. Навч. пос.- К.: Центр учбової літератури, 2008. – С.145.

2. Махун С. Невтомний вартовий українського Ренесансу // День. – 2000. – 12січ. – С.5.
3. Невтомний працівник українського Ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект / Автор А.А. Марушкевич. – К.: / Четверта хвиля, 1996. – С.45 - 61.
4. Огієнко І. Рідне писання. Українська граматика./Ч.1. Основи Вкраїнського живопису: Підручник для 1-го року навчання. – К., 1918. – С.3.
5. Огієнко І. Українська граматика:/ Ч.1. Основи вкраїнського правопису: Підручник для 1-го року навчання. – Київ – Львів – Відень: Вернигора, 1921. – С.3.
6. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А.М.Бойко, В.Д.Бардінова та ін.; Під заг.ред. А.М.Бойко. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – С. 496 – 501.
7. Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність Огієнка І.І. в контексті українського національного відродження». // До 100 – річчя від дня народження /. – Кам'янець-Подільський, 1992. – 220с.